

ԵՐԿՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Գ. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. Ե. Բ. Ա. Ղ. Ա. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն.

ՄԱՍԻՍ կը հրատարակուի ի Կ. Պոլիս, ամէն ամսոյ 1ին և 15ին:
Հասցէ՝ Կ. Պոլիս, Ղալաթիա Նորատունկեան խան:
Չէւրէ կը ծախուի հատը 40 փարսլոյ:

Բաժանորդագիրն
Պոլիս, տարեկան
Գաւառները,
Օտար երկիրք,
Մէկ մէջիտ:
Մէկ քառորդ ոսկի:
Փեց ֆրանք:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 15 ՕԳՈՍՏՈՍ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Իբր կիսամսեայ հանդէս Մաֆիայայ թուով կը լրացնէ իր առաջին շրջանն: Անօգուտ չենք համարիր ամբողջ կերպով ներկայացնել մեր ընթերցողներուն Մաֆիայի միամտայ գրական հաշիւը:

Մաֆիա եղաւ գուտ ազգային կեանքի հանդիսարան մը. օտար կեանքն իրեն համար օտար մնաց: Անոր խմբագիրներն իրենց աշխատութիւնը նուիրեցին հեղի նախութեան, այն համոզումով թէ՛ ազգային գրականութեան մը զարգացման անհրաժեշտ պայմանն հեղինակութիւն է, և թէ գրագէտները կը գրեն ազգին ծառայելու համար, իրենց նպատակին կը հասնին միայն և միմիայն ուսումնասիրելով ազգին կեանքը:

Մաֆիա եղաւ հանդիսարան մը մասնաւորապէս ազգային ժամանակակից կեանքի: Մաֆիայի խմբագիրը ունենալով գրական և իմաստասիրական հաստատ համոզումներ, իրենց հրատարակած Հանդիսի բոլոր գրութիւնները կը կազմեն ամբողջութիւն մը որ սլայծաւ կերպով կը կրէ այդ համոզումներու գրոշմը: Մաֆիայի խմբա-

գիրք ուսումնասիրեցին ազգային կեանքի խնդիրները, թշնամի հանդիսանալով ամէն կարգի նախապաշարունակներու:

Այս ուղղութեամբ Մաֆիա ուսումնասիրեց իր ազգային տեսութիւններուն մէջ այն ամէն խնդիրներն որք կը վերաբերին մեր կեանքի. կրթական խնդիր, լեզուական խնդիր, ամուսնական խնդիր, կաթողիկոսական խնդիր, օրուան զանազան խնդիրներ ամէնքն ալ առարկայ եղան խոհամիտ ուսումնասիրութեան:

Մաֆիա քննեց գրական օրուան գործերը Իրական դպրոցի ուղղութեամբ. ձեռնարկեց ծանօթացնել Արարատ-Կովկասեան գրականութիւնն, հետեւաբար Արարատ-Կովկասեան կեանքը, և անոր բազմադիմի յարաբերութիւնները ռուսական կեանքի հետ: Այս առթիւ Մաֆիա սկզբնաւորութիւն մը բրաւ աւելի մօտէն տեղեկացնելու ռուսական մատենագրութիւնն, առանց որոյ չէ կարելի հիմնովին ճանչնալ Արարատ-Կովկասեան արդի մատենագրութիւնն: Ռուսական մատենագրութեան, Արարատ-Կովկասեան գրականութեան հետ Մաֆիա զեգերեցաւ Կովկասի սարերու շուրջը, սլրպաեց գերեզմաններն, արթնցուց հին յիշատակներն, որպէսզի կարենայ, մեզ շատ մօտ անցեալի մը աւանդութիւններէն ընել ներկայ կեանքի հոգեբանութիւնը:

Կովկասի հրճուալիւր սարերէն Մաֆիա

մտաւ Պոլսոյ տրտմալիր խաներուն մէջ, ահանջ դրաւ պանդուխտներու հառաջանաց, տեսաւ անոնց արիւնած սրտի վերքերը զոր ներկայացուց ազգային գթութեան:

Իսկ նորավէպներովը Մահի յանձնարարեց հայ ազգի ուշադրութեան մեր ընկերական խնդիրներն:

Հոգեբանական վիպակներովը Մահի ջանաց անհատներու խօսիլ ուղղակի, անհատներու սրտի և հոգւոյն հետ:

Կեանքի մեծ բարերարը զուարթութիւնն է, և Մահի ուզեց զուարթացնել սրտերն երբ զուարթ ըլլալը ներելի է. կան օրեր ուր զուարթութիւնն անսխալ նշան մըն է սրտի սեւութեան. սուգի օրերու մէջ Մահի չէր կրնար զուարթ ըլլալ:

Մահի միշտ փիլիսոփայաբար զուարթ եղաւ. նրբօրէն ուզեց հեգնել Յաւակնութիւնն, Ամբարտաւանութիւնն ու Մանծաղամտութիւնը. Մահի գթասիրտ հեգնող մը եղաւ:

Այս ծրագրով գրեցին Մահի խմբագիրք, և խմբագրութիւնը կրնայ յայտարարել թէ՛ այս առաջին շրջանն եղաւ իրեն համար կատարեալ գոհունակութեան շրջան մը: Իր կարծածէն շատ աւելի ընդունելութիւն գտաւ Մահի:

Հրապարակագիրք ու գրագէտք որբ բոլորեցան Մահի շուրջն այս տարի տեսան թէ իրենց գրական նպատակին կը հասնին: Եթէ Մահի գտած ընդունելութիւնը տկար ըլլար, մինչեւ իսկ վհատեցուցիչ, Մահի խմբագիրք պիտի շարունակէին անվհատ իրենց ձեռնարկը. զի նպատակի մը հասնելու աշխատողը նախ և առաջ պէտք է զոհողութիւն ընելու յանձնառու ըլլայ. քայց Մահի կայութիւնն ո՛չ միայն վհատեցուցիչ չեղաւ, այլ գոհունակութիւն պատճառելու հանգամանքն ունեցաւ. հետեւաբար Մահի խմբագիրք գոհ սրտով պիտի շարունակեն իրենց աշխատութիւնն երկրորդ շրջանին համար եւս:

Մահի պիտի հետեւի միևնոյն խմբագիրներով միևնոյն ուղղութեան, պիտի շարունակէ գործադրել միևնոյն ծրագիրը:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍԻՍԻ

ՏԵՐՏԵՐԻՆ ՈՒԽՏԸ

Ամբողջ գիւղին մէջ անոր պէս կտրիճ մը չկար: Թորոսենց Ակոբը, օ՛հ, ե՛մբ, ե՛մբ:

Երբ գիւղին մէջէն կ'անցնէր իր կարմիր ձիուն վրայ նստած, հրացանը կռակըն և աջ ձեռքին մէջ սանձը բռնած խրոխտաբար, լայն իրանը ձիուն գաւազին վրայ շիւղ շիտակ, — ամէնքն ալ իրարու ցոյց կուտային գինքն սքանչացման ու հպարտութեան շեշտով մը, և իրարու գառնալով:

— Աստուած արեւը պահէ:

Իրա՛ւ ալ, Աստուած կը լսէր դեղացիներուն մաղթանքին: Ոչ ոք անոր պէս արկածալից կեանք մը կը վարէր: Քսան անգամ քիչ էր մնացեր որ մեռնէր, և քսան անգամ ալ ազատեր էր: Իր կեանքն անհատնում չարք մըն էր եղած, մատաղագոյն տարիքէն իսկ սկսեալ, հրացանի գնտակներու փոխանակութեան, վտանգաւոր սրտորդութեանց, Բէժիի դէտերուն հետ անվերջանալի կռիւներու, լեռներու վրայ և անտառներու խորը:

Դիւղական ու լեռնական կեանքի կատարեալ ու անխառն տիպար մը, այդ թորոսենց Ակոբն: Ինքն ունեւոր ընտանիքի զաւակ, գիւղին վարժարանին մէջ բաւական ուսում ստացած, այնպէս որ իր շրջանակներուն մէջ ուսումնական երկտառարգի համբաւ կը վայելէր, ամէն բան թողեր ու իր բնագոյներուն ետեւէն վազեր էր: Բարձրահասակ ջոււտ տղայ մըն էր, արեւէն սեւցած, քիչ մը նիհար, սեւ գոլգ մազերով ու կրակոտ սեւ աչուներով: Քսան տարեկան չկար դեռ երբ կը ճանչնար իր գաւառակին ամէն ծակ ու ծուկն, ամէն հովիտներն ու ամէն լեռներն, ամէնէն խորախոր թառուները: Կեանքին մեծ մասը կ'անցունէր տունէն դուրս: Աւելի՛ արուեստասէր քան գործնական մարդ, իր զբաղումներուն մէջ կը փնտռէր ոչ այնչափ շահաւորն որքան վտանգաւորն: Իր քաջագործութիւնները բերնէ բերան կը զրուցուէին բոլոր գաւառակին մէջ: Դիւղաւոր զբաղումը ծխա-

խոտի մաքսանենդութիւն էր. բայց ոչ թէ մութ գիշերին, անտառներուն ըստուերին ու ձորերու խաւարին մէջ ի գործ դնէր այդ արհեստը, հապա արձակ համարձակ, պայծառ լուսնին, լեռներէն վար իջած ատենը բարձրաձայն երգելով: Երբ մէկ քանի ընկերներու հետ կուգար, երեք ձիու վրայ հազար օխա ծխախոտ բեռցած, ինք ամէնէն առաջէն կ'ընթանար, իր ձիուն վրայ կարմիր դրոշակ մը հաստատած, — իր արհամարհոտ անփութութեան նշանն ընդգէմ դէտերուն, — և կոկորդը պատուելու աստիճան կ'երգէր:

Այնչա՞ք կէտայ կէտէր ասպետը:

(Իր դաւառակիւն ու Պոլսոյ մերձակայ այդ ամբողջ նահանգին մէջ, ծխախոտի մաքսանենդութեան անունն է այնչա՞ք:)

Բայց իր ամէնէն սիրական զբաղումը՝ որսորդութիւնն էր: Իբրձարտար հրացանածիք, ոչ ոք կրնար անոր հետ բաղդատուիլ: Իր հրացանն, իր սիրուհին էր, գրեթէ միշտ անկից անբաժան. ու կը զրուցէին թէ մինչեւ իսկ գիշերը մէկ ձեռքով հրացանը բռնած կը քնանար: Պաշտամունքի պէս բան մըն էր այդ. ու վառօդն էր այն խուսկը զոր կը մատուցանէր իբրձուէր այդ սրբութեանը: Ամառը, թռչուններն ու իրենց շրջակայ անտառներուն գիրուկ տատրակներն՝ ամենօրեայ ողջակէզներն էին այդ անյագ աստուածութեան: Իսկ ձմեռն, օ՛հ, ձմեռը, Ակոբին եղանակն էր. այդ ձիւնազարդ լեռներուն ու անտառներուն մէջ մանաւանդ, յորս սառնամանիք մէկ մէկ խօլական անտառ կը ձեւացնէին, Ակոբ կը պտըտէր առտուընէ մինչեւ իրիկուն՝ մէկ քանի ընկերներու հետ. և երեկոյին, իրենց աւարը կ'ըլլար եօթն ութ վարազ, հինգ վեց եղնիկ: Երբոր ձիւներուն մէջ չտկած իր յաղթ հասակը, հրացանը ձեռքը նշան կ'առնուր վարազին, որ հեռուէն զրնք կը գիտէր՝ մոլեգին խանջիւններ արձակելով կամ ահեղ դուռնջովը տապալելով թեւի հաստութեամբ ծառեր, և երբ իր բոլոր ուշադրութիւնը հրացանին թիրախին վրայ կ'եզրոնացուցած՝ կ'ազատէր, — այդ ձիւնազարդ տարածութեան վրայ, կատաղի հովին տակ որ իր երեսը կը ձաղկէր ձիւնի փոշիներով և պէխն ու

մօրուքը կը զարդարէր սառի զանակներով, ինքն իսկ կը նմանէր բնութեան հարազատ զաւկի մը, սկզբնական դարերու էակի մը, մարդկութենէն դուրս բոլորովին, քաղաքակրթութեան ազդեցութենէն զերծ, որ հողէն ելած մէկ բղխիւնով, հողին վրայ կը շարունակէր իր-ազատ անասունի կեանքը, վայրագ ու վեհա՛զաւծ: — Որսի մէջ, գիւրինը չէր փնտռեր երբեք. գիտէր ու կը տեսնէր թէ ուրիշներ, փախստական եղնիկը հալածելու ատեն, յանկարծ կանգ կ'առնուին մեղմիկ մը սուլելով: ու խեղճ միամիտ անասունը կանգ կ'առնուր ընդհատ, գլուխը մեղմիւ ետին դարձնելով ի լուր այդ անուշ կոչին, ու նոյն հետայն գնտակահար գետին կը գլորէր. ու մինչեւ իսկ վարազն, երբ կը լսէր որսորդին բարձրագոյ աղաղակը, հո՛ւր, հո՛ւր, հո՛ւր, կանգ կ'առնուր զարմանալով: Իր տխմար իմացականութեամբը կարծես հասկնալ ուզելով այդ ճայնին նշանակութիւնը, չգիտնալով երբեք թէ այդ մէկ վայրկեանի դադարն իր մահն էր: Ձէ՛, Ակոբին գործը չէր այդ պէտք էր որ իր ճապուկ սրունքներուն բոլոր ուժովը վազէր երէին ետեւէն, ու այդ խօլարչաւ վազքին մէջ, իր գնտակը երթալ մխէր վարազին աչքին կամ ձիւք սրտին վրայ:

Իր գեղին պահապանն էր նաև ինքն էր. որ գիշերային պահնորդ խմբին գլուխը կ'անցնէր յաճախ. երբ գիւղացիներն իմանային թէ թորոսեց Ակոբը կը պտըտէր գիշերն իրենց գիւղին շուրջն, հանդարտ ու անխռով քուն մը կը քնանային: Ծառ մը դէպքեր կ'արդարացնէին իրենց վստահութիւնն այդ քաջարի տղուն վրայ: Մէկը միայն կը բաւէ յիշել աստ.

Գիւղացիները ժամանակէ մը ի վեր զարմանքով կը տեսնէին թէ իրենց եկեղեցւոյն պարտէզին եգիպտացորեններն, որք դպրոցին հասոյթներէն մին էին, ատենէ մը ի վեր անհաւատալի կերպով կը պակսէին: Իրողութիւնն Ակոբի ականջն հասաւ. Ձայն չհանեց. այլ նոյն իրիկունը դարանակալ կ'սպասէր պարտէզին մէջ հաստ ծառի մը տակ: Կէս գիշերն անցած, երկու դաղթականներ գալղաագողի կը մտնեն պարտէզը ձիւն մը հետ, կը կտրեն եգիպտացորենները, պարկերով

ձիուն վրայ կը բեռցնեն և կը պատրաստուին մեկնիլ, երբ Ակոբ պահուած տեղէն ելլելով, հրացանը կ'ուղղէ, և գողերէն միոյն տականջը կը թռցնէ: Վիրաւորն, ընկերոջն հետ, հոն թողած իրենց ձին, կը փախչի սրարչաւ, և անգամ մըն ալ չդառնար, իբր գող լռնուելու վախէն: Ակոբ ձին կը ծախէ գիւղին մէջ, և գունձարն եկեղեցւոյն կը յանձնէ՝ արդէն գողցուած եգիպտացորեններուն իբր փոխարինութիւն:

Եթէ գիւղացիներուն մէջ մէկը կար որ Ակոբէն գոհ չէր, այն ալ Ակոբի ընտանիքն էր, իր ծերունի հայրն և մայրը մանաւանդ: Ամէն վայրկեան գողի մէջ թէ իրենց զաւկին գլխուն փորձանք մը պիտի գայ, ամբողջ կեանքերին սիրտ-հատնում մըն էր: Ամէն խրատ, ամէն պաղատանք անողուտ կը մնային: Թորոսեցի Հաճի Արթին աղան ու կինը վերջապէս միջոց մը յղացան իրենց զաւկին անգուսպ եռանդը մտրեցնելու: Երեւոյն զինքն ամուսնացնել: Ակոբ քսան և հինգ տարեկան էր եղած, և ամուսնութիւնը մտքէն չէր անցուցած երբեք: Իր վայրի արուի ազատ ու աստանդական կեանքին մէջ, երբեք յուզմամբ չէր նայած գիւղացի աղջկան մը չիկնոտ այտերուն:

Եւ սակայն, չհակառակեցաւ հօրը մօրը պաղատանքին, ու ամուսնացաւ համեստ աղուոր աղջկան մը հետ:

Միայն թէ, Հաճի Արթինի հաշիւները սխալ էլան: Չորս հինգ ամիս չանցած, Ակոբ նորէն դարձած էր իր առջի կեանքին, ժամանակը բաժնեւոր լերանց ու անտառին մէջտեղ, հազիւ մէկ քանի ժամ գողնալով անոնցմէ՝ իր ընտանեկան յարկին համար:

Այն ատեն էր որ Հաճի Արթին մտածեց թէ «մեծ չարիքներուն մեծ դարմաններ պէտք են»: Ուրիշ միջոց չկար գտակը կարգի բերելու, բայց եթէ քահանայ-ընել պահէ ձիւդ այդ միջոցները գիւղին տէրտէրը գործէ կը քաշուէր խոր ծերութեան պատճառաւ, և նահանգին Առաջնորդ Սրբազանը հովուական պտոյտի մը մէջ այդ գիւղն եկած էր և Հաճի Արթինի տունն իջած:

Եւ իրիկուն մը, Սրբազանին ներկա-

յութեան, հաճի Արթին ու կինն իրենց զաւկին ոտքն ինկան, լալագին պաղատելով որ քահանայ ձեռնադրուի, մինչ Սրբազանը հայրական յորդորներով նոյն խրատը կուտար: Սրտի դաշող մաքառում մը եղաւ այս, որ ժամերով տեւեց, և իր կատաղի մերժումներէն յետոյ, Ակոբ ուրիշ բան չգտաւ ընկիւք բայց եթէ տղուն պէս լալ: Այդ լացն, իր պարտութիւնն էր:

Երեք ամիս յետոյ, իր հովուական պտոյտէն դարձին, Սրբազանը քահանայ ձեռնադրեց զայն հանդիսաւոր կերպով: Այն վայրկեանն ուր նորընծայն իր ուխտերը կը կատարէր, Սրբազանը ծուեցաւ անոր ականջն ի վար և ըսաւ.

— Ուխտ ըրէ որ ա'ւ ձեռքդ հրացան չառնես:

Նորընծայն գլուխը վեր առաւ, անբացատրելի նայուածքով մը նայեցաւ հօրը որ եպիսկոպոսին մօտ կանգնած էր, և տկար ձայնով մը,

— Կ'ուխտեմ, Սրբազան, ըսաւ:

Ու աչուքները լեցուն արցունքով:

Կնոջն ընել չկրցածը՝ եկեղեցին կամ մանաւանդ եկեղեցական զգեստն ըրաւ: Տ. Մեսրոպ քահանայն հանդարտ մարդ մըն էր հիմակ, անձայն անշուշտ: Իր տենդոս գործունէութեան յաջորդող այդ անգործութիւնը՝ տեսակ մը թմրութեան մէջ խորասուզած էր զինքն: Առջի գուարթ մարդը չէր. ժամերով կը նստէր լուռ ու տրտում, գիտելով գիւղին չըջակայ լեռներն ու անտառներն որք, իրեն պէս կապանքներէ ազատ, երկնից ներքեւ կը փռէին իրենց յաւիտենական անիովիտ գեղեցկութիւնն, անգգայ ու անկարելից: Հետզհետէ կը նիհարնար. խաղաղ կեանքը կը հապցնէր զինքն: Իր ներքին էութիւնն յաճախ կ'ապստամբէր, ու տունէն դուրս, եկեղեցիէն դուրս, գիւղէն դուրս նետուելու խենդ գաղափարներ կ'ուեննար, առջի ամիսները մանաւանդ: Եւ սակայն, հանդիսաւոր վայրկեանի մը մէջ իր ըրած ուխտը կը կատարէր զինքն և ձեռքերն ու ոտքերը կը կտրէր: Այդ ուխտն, իր սրտին գիւղական նախառն սրբութեանը մէջ, իր հաւատալիքին մէկ մասը կը կազմէր, անխիթ ու գերբնական

բան մը, ահաւոր ու անողորմ, որ իր վերացականութեամբը կ'ընկճէր զինքը: Ու նայուածքը ցաւագին կերպով կը բաժնէր իր սիրական հրացանէն, որ պատին վրայ կը ժանգոտէր հիմա:

Քիչ քիչ, առջի ընդվզող մներն ալ չունեցաւ: Իր բաղդին համակերպեցաւ, և անվեհեր որսորդէն ու խաւիճէն՝ տխուր ու աննշան մարդ մը մնաց, որ կնունք կ'ընէր ու մեռել կը թաղէր:

Երեք տարի յետոյ, Առաջնորդ Սրբազանը նորէն հովուական պտոյտի ելած էր ու Հաճի Արթինի տունն իջած: Այն իրիկունը՝ մեծ կոչունք կար տանը մէջ ի պատիւ Սրբազանին: Տ. Մեսրոպ, կարեւոր գործի մը համար մերձակայ գիւղ մը գացած էր և աճապարանքով կը զառնար՝ իրիկունն պատրաստութիւններուն վրայ հսկելու: Անտառէն կ'անցնէր, երբ կանգ առաւ հրացանի բռնիւններ լսելով. քիչ յետոյ նշմարեց գիւղացի մը՝ որ թռչուն որսալու ելած էր, այլ անվարժ ու անճարար, գնտակները պարապը կ'երթային առանց թռչուն մը գետին ձգելու: Տէրտէրը մէկ երկու վայրկեան գիտեց. կուրծքը կ'ելլէր կ'իջնէր փքոցի մը պէս. խուլ պայծար մը կը մղուէր իր ներսիդին. յետոյ, անգիտակից կերպով, յիմարի մը պէս, իր փիլոնին քղանցքները ժողովեց՝ մէջքը խոթեց, վազեց և հրացանը գիւղացիին ձեռքէն յափշտակելով, ուսին դրաւ, նշան առաւ, պարպեց և տատրակ մը գետին գլորեցաւ: Տէրտէրն ալ իր բանականութիւնը կորսնցուցած էր և, իրարու ետեւէ, տասներկու անգամ կրակ ըրաւ, ու տասներկու տատրակ գետին գլորեց: Երբ ինքզինքին տէր եղաւ, երբ իր վայրի զգացումներն հանդարտեցան իրենց յագուրդին մէջ, այն ատեն միայն ըմբռնեց իր գործած յանցանքին մեծութիւնը, և տատրակները ժողուած, տուն դարձաւ գլխիկոր:

Տունը բան մը չ'ըսաւ տակայն: Ինք իր ձեռքով մաքրեց թռչունները, բրինձի վրայ ձգեց և փուռը զրկեց, պատուիրելով որ գիշերուան ժամը մէկին բերեն:

Երեկոյին, սեղանին վրայ, երբ մեծ ափսիս մը մէջ տատրակները բերուեցան՝ տակաւին ծխաշունչ, կարմրած բրինձին

վրայ, Սրբազանը թեւերը սոթթեց, և,

—Աս պատուական բան կ'երեւայ կոր, ըսաւ անյաղ նայուածքով մը և շրթունքը լզելով:

Եւ իրօք, երբ Սրբազանը մէկ քանի պատառով կուլ տուաւ ամբողջ թռչուն մը, գովասանական բառերը վերջ չգտան.

—Ես ասանկ համով կերակուր կերած չունէի: Տէրտէր, գիտցած ըլլաս, փաղն իրիկուն նորէն կ'ուզեմ: Զուրցէ՛ր ունողին:

—Մառայ եմ, Սրբազան. ձեզմէ հրաման կ'ուզէ մինակ:

—Մօ խաւիճ խաւիճ էլն, ուղածին էլ քոր թող բռնէ: Ըսէ՛ նայիմ ո՞վ է:

—Զեր խոնարհ ծառան, Սրբազան:

—Մօ վա՛յ թռչունական, դո՞ւն ես: Եյ ինչ է նէ, ուխտէդ աղատեցի քեզի. ասանկ ետքը պատուական կտոր մը գարնելու ըլլաս նէ, Առաջնորդարան ղըր կելու չի մոռնաս:

Եւ երկրորդ տատրակ մը քաշեց առջին:

Հետեւեալ օրը, մութն ի լուսուն, Տ. Մեսրոպ անառն էր, հրացանը կռնակը, իր նախկին ընկերներէն մէկ քանիին հետ: Նոր մարդ մը եղած էր, երեսը կարմրած, աչքերը վառ, հասակն ուղիւ: Ծղգիւ այդ պահուն, եղնիկ մը երեւցաւ հեռուէն ծառերուն ետին, և սկսաւ սրարշաւ փախչիլ. տէրտէրը հրացանը ուղղեց, կրակ ըրաւ, և եղնիկը գետին փռեց: Այն ատեն ուրախութեան յիմարական աղաղակ մը արձակեց որ լեռներուն մէջ արձագանգ գտաւ և սկսաւ դողդղալով պաղնել իր հրացանին բունը, փողը, բլթակը. ու իր խօլական հրճուանքին չկրնալով այդու յագուրդ տալ, ափ մը փառօք առաւ և սկսաւ ուտել, ձեռքերէն թափթփելով, պէտքերուն ու մօրուքին մէջ խառնուելով, մինչ արցունքի լայն կաթիլներ կուգային խառնուիլ վառօքին հետ և իր բերնին վրայ, իր ունգանցը բոլորաթք, սեւ խմոր մը շաղուել:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ՈՒՆԱՅՆ ՏԻՐԱՅՈՒՄՆ...

Փափկասուն մարմինդ Անո՛րն է բոլոր...

—Թո՛ղ նա պահէ զայն զերդ ագահն իւր գանձ:

«Բո՛լդ գո՛ւ չեմ կարող» ըսիր անցեալ օր,

Այլ երբ խօսիմ ես՝ սարսըւայ քոյ անձ,

Եւ մեռնի՛լ կարծեմ ես սիրամոլոր

Երբ ողողեն զիս աչերդ հոգեխանձ:

Դողացին շրթունքդ երբ՝ եռանդագին՝

Սրաէս դուրս անո՛ւնդ հեղոյր գեղանի,

Զերդ խունկ հեշտաբոյր որ՝ ճեմէ յերկին:

—Այլ պէտք է որ անձդ յաւէտ պատկանի

Այն կորաքամակ խարխուլ ծերուկի՞ն... —

Ո՛ր պաշտեցեալդ իմ, Թո՛ղ այնպէս լինի:

Թէ տրկար ես դու, Թէ անօգնական,

Մի՛ վախնար ինձմէ, մի՛ վախնար, ո՛հ, մի՛.

—Գիտես Թէ առ իս ի՛նչ ըզգացմունք կան.—

Մինչ երազներով մեր սրտերն են մի,

Մընացորդն ի՞նչ փոյթ...—հոգիս՝ մարմնական

Յուրտ վայելքն Անո՛ր Թողուլ կը կամի...

Քանի որ նա՝ տէրդ՝ իչիւէ քեզ խաղառ,

Անվախ, անկասկած տո՛ւր ձեռներդ Անոր.

Բայց ի՛մս են անոնց գրգռանքն ոգեսպառ:

Աչերուդ վերայ Թո՛ղ նա ամէն օր

Ըզմայլի անդուլ, անկար խանդով վառ,

Ի՛նձ ուղղէ անոնց նայուածքն երկնածոր:

Թո՛ղ նուրբ վարդագոյն շրթունքդ առնու նա՛,

Այլ ի՛մս է ժըպիտդ, ո՛վ քաղցրիկ հրեշտակ...:

—Է՛հ, երջանկութիւնն արժէք կ'ունենայ

Եթէ գերբնական, անպատում, յստակ

Ժըպիտ ճառագայթ մը չը սըլանայ

Լոյս բերել՝ խաւար, խո՛ր սրտերու տակ...:

Ի զուր կարծէ նա—խելացընո՛ր ծեր—

Միակ, ինքնիշխան տէրդ ըլլալ յաւէտ...

—Յանո՛ւն այն հըրոյն՝ ոյր լափիչ կայծեր

Ի մեզ անդադար վառին կենսաւէտ,

Այն անմա՛հ հըրոյն ոյր անունն է Մէր,

Լոկ ե՛ս եմ քո տէր և ինքնիշխան պետ:

Ես բոցերն ունիմ վառ ամենակէ՛զ:

Նա՛ հընոյն ունի սառուցեալ և մութ...

Ես դաշնակութի՛ւնքն ունիմ դէպադէզ,

Նա՛ քընարն անթեւ և անձայն... —Ի՛նչ փոյթ,

Նա մարմինդ ունի և կը տիրէ քեզ,

Իսկ սիրո՛վս անհուն ե՛ս տիրեմ հոգւոյդ:

Լ. ԹԻԵՐՍԸԼԵՆ

Թարգմ. ԱԼՓԱՍԼԱՆ

ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԷ ՄԻԱՅՆ

Սիրելի՛ս Արիւար, հերոս ճիշդ այս ամսուն էր որ խնդրեցիր ինձմէ բաներ գրել մեր պանդուխտներու կեանքէն: Սնկէ ի վեր տարի մըն է, և պարբերաբար գրեցի խաներէն, գերեզմաններէն, տուներէն: Ամեն անգամ վարանմամբ գրիչս թղթի վրայ կը դնէի, և սակայն գրեթէ ամեն Մաթի. քաջալերական ընդունեցայ: Համոզումս այս եղաւ որ եթէ Պանդուխտը չսիրուի այսուհետեւ ալ իր խանին, գերեզմանին և փոսերուն մէջ, Մաթի վրայ բաւական համակրողներ պիտի ունենայ: Բարեգուշակ է մեզ այս պարագան, մեք պիտի կրնանք վար իջնել մեր ընթերցողներովը, մտնել ներքին խաւերու մէջ, ուր կեանքը կը հիւծի, շունչը կը խեղդուի:

Եւ սակայն չմոռնամ ըսել որ տակաւին ոչինչը միայն գրած եմ այդ սարսափելի կեանքէն. չա՛տ բաներ կան որոց հեռուէն խելք հասցնել կարելի չէ, բաներ ալ կան, որոց գրչի ծայր չպիտի մերձեցնենք բնաւ, բաներ ալ կան, զորս հարկ է տեսնել Պանդուխտին տանը մէջ՝ կենակից ըլլալով անոր զաւկներուն, անոնց չոր ու սեւ հացն ուտելով և տառապանքն ալ հաղնելով: Իսկ ինչ որ ամէն բանէ աւելի տկներեւ եղաւ, ա՛յն է թէ այդ կեանքի գոյութիւնն ինչպէս երկարած է մինչեւ այսօր, ինչպէս կեանքի տարերք կրցած են մնալ այդ փոսութեանց մէջ:

Փոսութիւնը կը ճարակի տակաւ, այս բանին հաւատարմ եղէք, և սրտին վրայ սկսած է ճանկերը դնել պողպատի պէս: Սիրտը նոր սերունդն է: Բարեմոյն ժամանակներու մէջ լաւ բաներ կային. պառանի պանդուխտը մեծ հոգածութեան տուարկայ եղել է. իր վարպետը կ'ունենար, սիրով, ծնեւասէր գթով պատրաստուած անգիր օրէնքի մը տակ, կ'ապրէր վարպետի խնամոց մէջ. իր շարաթական ծախուց հետ կ'ընդունէր փոքրիկ գումար մըն ալ, զոր խնայողութեամբ կը

տնտեսէր, և անկէ թեթեւ մաս մըն ալ աւելցնելով, իր ծնողաց խաչհամբոյր կը գրկէր: Այսպէս աշակերտական որոշ ընթացք մը կար, վարպետն յանձն առած կեանքին պատասխանատու էր Աստուծոյ և մարդոց առջեւ. անկէ ետքն ալ, մինչեւ որ հասակին հետ արհեստի կատարելութիւն և ինքնաբաւութիւն ստանար, կը գործէր կէս-ազատ արհեստաւոր նոյն մարդուն պաշտպանութեանը տակ: Վարպետը երախտաւոր հայր մըն էր: Հապաբարուց հսկողութիւն... մեծ ուշադրութիւն կ'ընծայուէր այս մասին. արեւը մարը մոնելէն ետքը, ո՛չ մէկ մարդ կը մնայ եղեր խաներէն դուրս, իսկ գիշեր, բնաւ կարելի չէ եղած այդ: Սրճարան, զրոնարան, ինքնահրաման պառոյտ, գինեատուն, ի սպառ արգիլեալ բաներ եղած են: Ազտոտ մարդերէ այնպէս կը փախչին եղեր ինչպէս կը փախչինք մեք բօրոտէն և կամ պլշկող արտաւորէն:

Այսօր, ա՛խ, ամէն բան տակն ու վրայ է. լաւագոյն արհեստաւորն ալ, տարւոյն մեծ մասը, ձեռքերը ծալլած կը նստի անգործութեան մէջ. և եթէ ըլլայ որ գործ ունենայ, սովորաւոր գայլերու ձեռքէն բան մը կորզելու պէս, ձեռք ձգած պիտի ըլլայ անմիա ոսկոր մը, պիտի կրծէ զայդ, պիտի կշտանայ նախ ինքը, և ուրիշներու ալ բաժին պիտի հանէ: Կրնա՞յ ըլլալ այս բնականաբար ոչ. և այս պատճառաւ՝ պատանեկան դասը թողուած է ճակատագրին ձեռքը, հովին առջեւ նետուած տերեւին պէս. ո՛ր պիտի երթայ, ի՞նչ վախճան պիտի ունենայ, մարդ չգիտեր: Արհեստներն ալ, հիւսնութիւն, որմնադրութիւն, քարակոփութիւն, ձեռքէ երթալու վրայ են:

Ազտոտ կեանքը, զոր ունին այսօր, բազմիւքներու և սրճանոցներու մէջ վարուած կեանքն է: Սո՛ւրբ, սիրո՛ւն, տակաւին ի ծաղկի, մատաղ տղաքներ կուգան կը մտնեն այդ սպանդանոցներու մէջ. չոր հացով փորիկ մը կշտացնելու հարկին տակ ճնշուած, անբարոյական առեւտրոյ տալանք կ'ըլլան. կեանքի, տրիւնի գինն է որ այնուհետեւ դժոխային ոճրագործներու քսակը կը պարարտացնէ, Բաղնիքին ու սրճանոցին մեծ հրապոյրը մեր աշխարհի մատաղ նորածիլ կեանքերն

են։ Այս աղտեղութեանց մէջ զարգացած կեանքերէն ի՛նչ յոյս Ազգին, ի՛նչ օգուտ այն երկրին, այն տանն ու ծնողաց, որ գլխով գորովանօք մեծցուցին, մին իր ջուրն ու օգը տալով, միւսն իր յարկն ու ծածքը, և երրորդն իր կաթնն ու միսը։ Ահա մեր սիրտը։

Նախորդէն արդի սերնդեան հետ համեմատելով՝ ահագին տարբերութիւն կը գտնենք։ Կորով, խոշորութիւն, արիութիւն սրտի և հոգւոյ կորսուած են ի սպառ։ Հին վարպետներու նկարագիրն ընել կուտամ շատ անգամ։ Իրաւ, անոնք հսկաներ եղած են, մեծ հօրս մարմնական նկարագիրը՝ մեր տանը մէջ ալ չնորոգ գուեցաւ։ Այսպէս է ամեն երգիքի ներքեւ։ Անոնց մանրանկարներն հագիւ ուրեմն կը գտնենք հիմա հին պատկերներու վրայ և մէկ առ հարիւր՝ Մշեցի և Սերաստացի համալսերուն մէջ։ Ոմանք չքաւորութեան մէջ կը փոխն, կէսք յուսահատութեան մէջ և այլք խառնակեցիկ դռներու վրայ։ Ուր ո՛րչափ ալ հաստատուն կենան ի սկզբան, կուգայ աղետից օր մը և ահա կը գլորին կ'իյնան դիտապաստ յունական տուփոտ Աստղիան. գիրկը, կորըստեան անյատակ դուրը. ալ, բարեա՛ւ մնան առողջութիւն և կեանք, բարեա՛ւ մնան տուն ու ընտանիք, զաւակ և սէր։ Այս կեանքն անկեանք է։

Առ նուազն այսօր 100,000 հոգի իրենց տուներէն դուրս նետուած են. և գիտէ՞ք թէ որոնք են. դործող, վարող, ցանող ու հնձող ձեռքեր, համեմատաբար առողջն ու կորովին։ Տարին, ամեն գեղջեր ընելէ ետքը, գէթ 50-60 000 անձին զաւկի կորուստ կայ. ասոր վրայ աւելցո՛ւր օտարութեան մէջ շարունակուած չարաչար զոհերն ալ, հովէն զարնուած, ձողերու տակ ջարդուած, և ահա խոշո՛ր դուրս մը մեռելոց, զորս կը թաղենք առանց քահանայի և արցունքի։ Դարեր այսպէս շարունակուած են, այսօր ալ կը շարունակուի այդ աղէտը հիւանդի մը թոքերը կրծող սրդերու պէս։

Առանց ինչ ժամանակ անցնելու, պէտք է այս բանին ուշադրութիւն դարձնել. բաւական չէ մեղի Հիւանդանոցին դռները բանալ Պանդուխտին օրհասականներուն առջեւ. պէտք է քանի մը քայլ

անդին անցնինք. — քահանան իր բաժինն ունի, գործն իր մասն ունի, ունեւորն իր պարտաւորութիւնը, Պատրիարք, Վարչութիւն, Երեսփոխանութիւն, Առաջնորդք իրենց պարտքն ունին։ Պանդխտութիւնն, եթէ այսպէս շարունակուի, մեր գաւառներն անմարդի կ'ընէ այսօր կամ վաղը. այս համոզումն ունեցէք, ահաւոր ճշմարտութիւն է։

ՀՐԱՆԴ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԷՍ

—•••••—

ԱՆՁՆԱՍՊԱՆԻՆ ՎԵՊԸ

Ո՛ւր հասանք։ Դպրոցական մը՝ Անձնասպանութեան վէպը կը թարգմանէ գողտրիկ լեզուաւ, և ահա ամենքն ալ կը կախարդուին անկէ որպէս թէ աստուածուհեաց խնջողքի մը նկարագիրն ըլլար. կ'ըսեն. — Կարգացի՞ր, սքանչելի չէ՞ր...։ Տարիքով փոսած մարդոց համար՝ գուցէ ներելի ըլլար, բայց կարելի՞ է ներել անոնց որք տակաւին կեանքէ անփորձ, կեանքի առաջին քայլին վրայ ինչպէս թիթեռնիկն ի ցօղաթուրմ ծաղկի, կեանքի դէմ խո՛ր զգուանք ունենան։ Ներելի չէր այս նոր սերնդեան, որ չէ թէ պարգապէս կարգաց զայն, այլ կերաւ, կ'ըսեն։ Կեանքի վախճանը կուգայ տարբէն ետքը. մէք տակաւին ի՛նչ ապրեցանք, ի՛նչ կրեցինք. իրաւունք չունինք Անձնասպանութեան նկարագրէն դիւրեւելու...։

Կեանքն, իր ամէն սեւութեանց մէջ, իր նորածիլ զաւկներուն համար՝ ծաղկի ծրար մը ունի ի ձեռին կարմիր պատուտակի մէջ առնուած։ Սպասելու է ամէն մարդ որ այդ ծրարն ինքնին քակուի և դուրս ելլեն տերեւներ թա՛րմ և ուրուս։ Թոյն կամ մեղր, ծծելու է անոր բաժակին հոսիկ կաթիլը, և մեռնելէ առաջ, պէտք է կարենալ ըսել թէ Ապրեցայ...։

Անձնասպանութեան դադարարէն կախարդուիլը՝ կեանքն այժմէն իսկ սպանել է, և այս արութիւն չէ. գի վայրկեանական հեշտութենէ մը անդին չանցնիր. Պէտք

է ապրիլ . — կրել , տառապիլ , կեանքի պատերազմը մղել , անիրաւութիւնը տեսնել , նախապաշարմանց երկաթի ճանկերէն քերուիլ . Անձնասպանը դասալիք զինուորն է որ իր զէնքերն ի բաց թողլով կ'առնէ կը փախչի : Թող կորսուի այդ վատութիւնը . . . : Ես երջանիկ եմ . կը թքնեմ այդ վատութեան երեսը . կ'իջնեմ սրտիս յատակը , կը գտնեմ հոն ապրելու տարերք , անթառամ ծալքեր , չքրքրուած խորշեր , խեռ ու խելառ զգացումներ , որք կեանքիս դաշնակը կը յօրինեն պէս պէս ձայներով . — մին սուր և միւսը թաւ , մին անուշ և միւսը սարսուռցիչ , մին նուաղկոտ և միւսն որոտագին . . . :

Ի՞նչու սիրել Անձնասպանութիւնն , որու հատուկ զէնքերէն մին եղաւ անմարտողութիւնը : Կեանքն սպանել պէտք չէ . զի , իր բոլոր տեւողութեանը մէջ , վայրկեան մըն է Անհունին առջեւ , և հաշուել թէ մարդ վայրկեանի մը դէմ կը զինուի ահագին ոչինչն ոչնչացնելու , ծիծաղելի է . . . : Ահ , եթէ Յաւիտենականութիւն մը ըլլար կեանքը , թերեւս այն ատեն իրաւունք ունենայինք , զի Յաւիտենականութիւն մը սպանած կ'ըլլայինք : Սպանել Յաւիտենականութիւնը , թող այդ միջոցը գտնեն . սպանե՛նք զայն , առաջին գնտակըն ես կը պայթեցնեմ անոր կուրծքին : Ուստի՞ եկած մտած է այդ խամբիչ հովը մեր նոր սերնդեան մէջ : Ըստ իսխառնակ վէպերը բերին , բարիզեան ըսպանդանոցի ծանր հոտեր , որ , խոհանոցի մը գարշելի ձենձերուն պէս , մարդուն ախորժակը կը գոցեն տակաւին բան մը չը կերած : Վէպերը տարածամ հասունութիւն կը բերեն կեանքի մէջ և հաճոյքներէ զգուանք այնպիսի դէմքերով , որք ամբողջ տարիներ կ'իյնան կեանքի խնձոյից մէջ , կ'ուտեն կը խմեն , և մուր գինովներու պէս ազոտոտ լորձուքը կը թափեն իրենց բարձին վրայ և գարշելի շքնչով ալ իրենց սենեկին մթնոլորտը կը թուաւորեն . . . :

Եթէ փախչինք գինովներէ և անոնց շնչովը իւզոտած ալոտտած մեծնոլորտէն , պիտի գտնենք որ վարը ծաղիկներ կը բացուին ցօղով ու շողով , անուշահոտ բուրմունք կը ծաւալին : Սպասենք . ձմեռն ինքնին կուգայ . թող ան գարնէ տանի իր կողպուտները : Մարդ իրաւունք չունի

քայքայել շէնք մը որուն մէկ հիւլէն անգամ չէ կարող ստեղծել : Անձնասպանները ոճրագործներ են . վսեմ ոճրագործներ ալ կան , սկզբունքի , պատուոյ վրէժխնդիրներ , և սակայն մեք անոնցմէ ոչ մէկ ենք . ամեն բանէ աւելի յոյսն է որ առաւօտուն , արեգական անդրանիկ շողերուն հետ , ծիրանի թեւերով կ'իջնէ մեր գլխուն վերեւ : Անստուգութեան հետ երազոց ահագին աշխարհ մը ունինք . ինչո՞ւ չարաչար դատել ինչ որ վարագուրին տակ ծածկուած է : Յուսոյ և երազի տարիքին Անձնասպանութիւնը ցո՛ւրտ կատակ մըն է եւ ծիծաղելի արարուած : Տակաւին ի՞նչ տեսաք , ի՞նչ կրեցիք : Ապրեցէք , ասուպեցէք եւ օրհնեցէք , ահա ինչ որ Անձնասպանութեանէ շատ աւելի վեր է . . . : Իրաւունք ունի՞մ այսպէս գրելու :

Հ. Հ.

Կ Ե Ա Ն Ք Ի Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

ՀԱՐՈՒՍՏԻՆ ԿՈՉՈՒՍԸ

Ա

Մութ օտային մէջ , յարդէ խշտիին վրայ երկնցած , Թորոս աղբար կը քաշէր հաստ սիկառն : Իր տկար կուրծքէն երբեմն կը թռչէր դուրս կ'ելլէր նրբին հառաչանք մը :

Երեք պատանիներ իրեն ալ օդի բերին : Կորաքամակ հիւսնը ելաւ նստաւ , պարպեց գաւաթն անխօսուկ ու նորէն երկընցաւ անկողնին վրայ :

Հեռուէն կը լսուէր գալուլը :

Թմբուկի դռփիւնի մէջ է պանդխտին կեանքի ամբողջ պատմութիւնն : Իր վշտին ու խնդին անբաժան ընկերն է տալուլը . անոր ամէն մէկ գանգը արձագանք է իր մանկութեանն ու պատանեկութեան սրտի բարբախումներուն :

Տխրանուագ , միօրինակ այդ երաժըտութիւն կ'երթայ , կը զարնէ , առանց սխալելու , զարեպի սրտի է՛ն վիրան կտորին ու զայն կ'արիւնէ :

Անշուշտ անդին , իր գեղին մէջ ալ այդ բոպէին կը լսէին թմբկի միւսնոյն ձայնն իր զաւակն ալ , իր պառաւ մայրն ալ , իր կիներն ալ : Անոնք ալ բարկեղանք կ'ընէին , բայց ուրախութեան բարկեն-

դանք: Մինչեւ Համբարձում քովերնին
պիտի ըլլար Թորոս աղբար:

Եւ Թորոս աղբար սիրաւ թմրկի ձայնին
վրայ թռաւ գնաց իր գեղն, մտաւ սիրե-
լիներուն մէջ: այլ չուտ ետ դարձաւ:

— Հըմ, հըմ:

Ըրաւ ինքնիրեն տխուր ժպտով մը,
գլուխն երերցնելով, աչքերը լեցուեցան:

Ու «ախ»-ը կը լսուէր, միօրինակ,
տխրանալով:

Հազար հինգ հարիւր Բալուցի պան-
դուխտ գործաւորներ բարկենդանք կ'ը-
նէին Չուխուր-Չէչմէի ահագնածուաւ
տխրամած խանին մէջ:

Հազար հինգ հարիւր պանդուխտներ
կը թմրէին, կը պարէին, կը զուարճա-
նային: Բայց ոչ մէկ դէմքի վրայ ժպտ
կար:

Բ

Տասնեւութ տարեկան էր երբ եկաւ
երկրէն, այժմ յիսունն անցած էր Թորոս
աղբար: Առջի քսաներկու տարիներու մէջ
չորս անգամ հայրենիք էր գնացած, այլ
տասը տարի է ի վեր կը մնար ի Պոլիս:

Աղբոր կտրիճ մըն էր հիմա Մելքոնը,
մէկ հաւիկի գաւաիկ. ութ տարեկան թո-
ղած էր գնա՝ պիտի երթար Զատիկին,
պիտի կարգէր իր Մելքոնը. ա'ն ալ պիտի
գար ռ-բդէն, երբ ինքն հանգստանար:

Երթա՞լ Զատիկին, քանի՞ Զատիկներ
անցան, ու իր երազը դեռ կը մնար ե-
րազ:

Երթա՞լ Զատիկին, բայց պէտք էր էն
քիչը քսան և հինգ ոսկի, ու՞ ինքն ունէր
տասն ոսկի միայն:

Հո'ն, երկիրը, գրաւի դրած էր արտն
հինգ հարիւր զուրուշի, երեսուն երկու
տարի առաջ, երբ առաջին անգամ մեկ-
նեցաւ գեղէն Պոլիս գալու համար: Երե-
սուն երկու տարի է ի վեր կ'աշխատէր ու
կ'աշխատէր.՝ պարտքին ի հաշիւ կուտար
ու կուտար, ինք ծերացաւ բայց պարտքը
չմնցաւ: Երեսուն երկու տարիներու վճա-
րումներէ յետոյ նախկին հինգ ոսկի պարտ-
քը բարձրացած էր քսան և հինգ ոսկի:

Պէտք էր վճարել գէթ կէսն այդ
պարտքին, ապա թէ ոչ պարտապահանջը
պիտի գրաւէր արտն. ա'րտը, ծերու-
թեան յոյսը, գաւկին, թոռներուն ապա-
ւէնը:

Ստակ պէտք էր երկիրն երթալու հա-
մար. գաւակը հոնկէ զրկելու համար ըս-
տակ պէտք էր. ստակ պէտք էր հոս
պարտքերը վճարելու համար:

Եւ ո՞ր մէկ վճարումին կրնար բաւել
տասն ոսկին:

Վերջի մի քանի տարիներն աղէկ բա-
նած էր: Ուրիշ ճարտարապետի մը քով,
կրցած էր հատուցանել պարտքին մէկ
մասը, հոգալ ամէն ծախսերն և աւել-
ցնել քսան ոսկի: Երկու տարի եւս՝ աղ-
ւան սղմելով պիտի կրնար երթալ եր-
կիր, վճարել պարտքը, ազատել արտն
և հանգստանալ:

Այդ ամառը, գործին լաւագոյն օ-
րերն, ոտքը սահեցաւ, ինկաւ տախտա-
կամածէ մը և վիրաւորուեցաւ ծանրա-
պէս: Ամբողջ ամառն ու աշունն անկողնի
մէջ էր, տասն ոսկի տուաւ բժշկի ու դե-
ղի: Պոլիս պարտք ըրաւ. բոլոր հաշիւ-
ները խանգարեցան:

Չմեռը վէրքերը բուժեցան. այլ շատ
տկար էր. բոլորովին ծերացած, մարմնա-
կան ցաւերն ոչինչ էին հոգեկան տառա-
պանքներու քով:

Յուսահատ էր, անճրկած էր. որո՞ւ
դիմել, ի՞նչ ընել, երկրացիներն այմէնքն
ալ իրեն պէս էին:

Պարտքի օձն ամէնուն վիզը փաթ-
թուած խեղդամահ կ'ընէ ամէնքն ալ:

Գ

Ընէ՞ր փորձ մը:

— Է՛հ, ըսաւ արհամարհանքով մը. ու
իբր յիմարական խորհուրդ մէկդի վանեց
այդ փորձութիւնը:

Եւ սակայն ուր որ ալ կը դարձնէր
միտքը չէր կրնար նշմարել փրկութեան
ուրիշ յոյս:

Ժամու մը խորին մոտատանջութենէ
յետոյ.

— Ծովն խնոզն օձին կը փարի, ըսաւ
ինքնիրեն ու ելաւ անկողնէն, ըրաւ չը.
րաւ զգեստներն հագաւ. ու ցուպն ա-
ռած դուրս ելաւ: Երեսը խաչակնքեց,
ձանբայ ինկաւ. ոտքերը կը կտրտէին:

— Ո՞ւր բարով, վարպետ, ասանկ Մեծ-
պաքի երկուշաբթի օրով, կը հարցնէին
միւս գործաւորները:

— Աստուած օգնէ, ըսէք. Աստուած
օգնէ՛ ըսէք:

—Աստուած օգնէ՛, Աստուած օգնէ՛, ըսին միաբերան, ցաւազին անոր ետեւէն նայելով։

Ու թորոս տղար յամրաքայլ շարունակեց ճամբան։

Իր հայրենակից բազմաթիւ գործաւորներու պէս թորոս տղար ալ ունեցած պնդութիւն աւելի պահանջ ունէր, բայց իր պարտաւորն հարուստ մըն էր։ Երբ հարուստն աղքատին չվճարեր իր պարտքն այդ պարագայ կը յայտնէ թէ այդ հարուստը մարդկութեան ամենէն ստորնաքարը անդամն է։ Ո՛չ մի կենդանի բնութեան մէջ այնքան չար է ինչքան չար է հարուստն որ կը գրկէ աղքատն իր իրաւունքէն։ Ներելի էր ուրեմն թորոս տղաբօր յիմարական փորձութիւն համարել իր արդար պահանջը ձեռք բերելու մտածութիւնն։

Եւ սակայն ո՞չ ապաքէն երբեմն փրկութեան վերջին ապաւէնն յիմարական համարուած ձեռնարկ մըն է։

Փետրուարի ցուրտ օրերէն մին էր Մեծ պահլի այդ երկուշաբթի առտուն, օդը պայծառ էր ու հովը կը փչէր կծու, կծու, և կը թափանցէր հիւանդին ոսկորներուն մէջ։

Հազարով, կորաքամակ, կամաց կամաց քալելով թորոս տղար կ'երթար այն խանն ուր էր գրասենեակն ճարտարապետ Գաւար էֆէնտիին, իր պարտաւորոյն։

Ազան դեռ չէր եկած. բարկենդանք ըրած էին, ու չէր մնացած։

Սանդուղին գլուխը կայնեցաւ, օգի հասանքի մէջ, կը մտէր, կը դողդղար։

Էֆէնտին եկաւ կէս ժամ վերջ, մինակ չէր, հետք բարեկամ ունէր, քիչ մըն ալ սպասել հարկ եղաւ. յետոյ օրհաւաններս մոցուց զինքն։

Գործաւորներն ազատօրէն կը մոնէին էֆէնտիին քով, ամէնքն ալ գործ ունէին. ոչ ոք՝ կուգար գլխու ցաւ տալու, ուստի արդեւ չկար անոնց էֆէնտիին քով երթալու։

Տաքուկ սենեակն հաճոյք պատճառեց ծեր գործաւորին. որ սառած էր, այլ ներսի չէր իրեն նստիլ արժուի մը վրայ, թէպէտ կարողութիւն չունէր ոտքի վրայ կենալու։

Ետգմալը ֆէսը վար առաւ, կայնեցաւ

իր Տիրամօր պատկերին առջեւ. լուսկեցած էր։ Էֆէնտին գլուխը կախած թուղթերը կը նայէր. հինգ վայրկեան վերջ գլուխը վեր առաւ. շատոնց է չէր տեսած թորոսը, բայց ճանչցաւ։

—Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ խապոտ ձայնովը։

Թորոսի լեզուն բռնուեցաւ։

—Ի՞նչ պիտի ըսես նէ ըսէ։

—Աղայ, ծռիւմ ոտքերդ պազնեմ, զաւկիդ արեւուն ըլլայ, գլխուդ մատաղ ըլլայ, համարէ թէ սաքայլ կուտաս։

—Պեշ Լաֆէն հալ չեմ ըներ, գործի համար ինչ պիտի ըսես նէ չուտ ըրէ՛ դուրս ելիր։

—Աղայ Բէլէն պիտի երթամ. մեղք եմ։

—Է՛յ երթաս բարով, ես ի՞նչ ընեմ։

—Աղայ, սա իմ հէսապէս բան մը տալիք, զաւկիդ արեւուն ըլլայ, Բէլէն Բորմութիւն է տուածդ։

—Կորսուէ՛, Զաֆէր Բէլէն, սաքայլ տեսն հացս կերար. եւեւ Կեւլօքը քեզի կուտայի, հիմա ելեր հէսապէս կը փնտռես. ամէնքդ ալ ատանի էք, Բաֆէնտիներ, ձեռքերնուդ ե՞րբ պիտի ազատիմ։

—Ահա աղայ, ծռիւմ ոտքդ պազնեմ, հալ նայէ. տասն ոսկի տուր առնելիքէս, երեսուն ալ հալ ըլլայ։

—Մօ՛՛ դուն ո՞վ էսքի, ինծի վարայ հալալ պիտի ընես, կորսուէ Դաֆէնտի. չխանած չամչցած. ապերախտ չուն։

—Աղայ, արդար հոգիս է, արեւուն ու հովին դէմ քրտինք եմ թափեր. ամէնքս ալ քեզի բարայ ենք վստակեցուցեր, մեր սայիէն մարդ եղար, հիմա տասնի կ'ըսես։

Թորոս տղար յուսահատ, ու վիրաւորուած իր անձնասիրութեան մէջ համարձակած էր ճշմարտութիւնն ըսել։

Էֆէնտին զանգալը զարկաւ. Մանչը ներս մտաւ։

—Մօ՛՛, սա չունը դուրս հանէ։

Թորոս տղար անշարժ կեցած էր. մանչը քաշեց թեւէն, սենեկին դռնէն դուրս ըրաւ. սեմին առջեւ դրուած էին հիւանդին շաւիւղներն, մանչը զանոնք ալ ոտքովը սանդուղներէն վար նետեց։ Մարդը չուարած կը փնտռէր ցուպը, մանչը՝ զայն ալ տեսաւ, զայն ալ վար նետեց սանդուղներէն։

— Շուտ, Դեֆ եղիր, ըստ. Երեմի-
ներ, ամենքդ ալ ասանկ էք:

Աղային՝ գանգալը նորէն լսուեցաւ.
մանչը ներս մտաւ:

— Ծօ՛, Մարտիրոս, ադ շան աստի
մէյ մըն ալ գալու ըլլայ, ներս չմտցնես.
գա՛րկ թէք մէն, կորսնցուր:

Չէ՛, հոգ մի՛ ըներ, չէ՛, ալ չգար:

Պոլսի «երեւելի ազգային» կոչուած-
ներէն էր Գասպար Էֆէնտին. օրաթեր-
թերու մէջ իր ածականն Ազնուաշուքն էր,
վսեմաշուքի յառաջարանը:

Դեռ քսան տարի առաջ ճարտարապետ
Գասպար Էֆէնտին ալ—կամ ինչպէս սո-
վորաբար կը կոչուէր «Դեֆ» Գասպարն
ալ պարզ հիւսն էր. Չուխուր—Չէլմէի խա-
նին մէջ Թորոս աղբօր և Բալուցի և ուրիշ
տասը գործաւորներու հետ մէկ սենեակի
մէջ կը բնակէին. Հիմա առաջնակարգ
ճարտարապետ էր և Պոլսի Հայոց հայ-լայֆի
փառքերէն:

Խելքովն ու աշխատութեամբ կը ցած
էր հիւսնութենէ բարձրանալ ճարտարա-
պետութեան, և մական չէր հարստացած
չնորհիւ միայն իր ճարտարապետական տա-
ղանդին, որ հաւանօրէն եղական չէր:

Ջօրաւոր կամքովն ստեղծած երեք պա-
րագայներու աջակցութեան կը պարտէր
հարստութիւնը Գասպար Էֆէնտի: Նախ
իր աշխատանքին, ապա՝ «արուեստի
գաղտնիքը» գիտնալու, որ կը նշանակէ
«պատուաւոր գողութիւն» և մասնաւորա-
պէս իր անխղճութեանը գործաւորներուն
համար:

Թորոս աղբարներու հոսած քրտինք-
ներն ուղղած էին, արգասաբեր ըրած
էին Գասպար Էֆէնտիի հարստութեան
ազարակը:

Շատ պարզ էր Գասպար Էֆէնտիի
ընտրած միջոցն գործաւորներն իրենց ի-
րաւունքէն զրկելու, առանց անիրաւու-
թեան երեւոյթի:

Հանրային շէնքերը կառուցանելու
գրեթէ մենաշնորհն ունէր Գասպար Է-
ֆէնտի, ինչ որ արդեւ մը չէր միշտ իր
վրան առնելու անհատներու կառուցում-
ներն. Միջին հաշուով Գասպար Էֆէնտի
ամէն տարի կը բանեցնէր հինգ հարիւր
գործաւոր: Իրեն գործի սկզբունք ընտ-

րած էր ամէն տարի իւրաքանչիւր գոր-
ծաւորի պարտական մնալ երկուքէն մին-
չեւ հինգ ոսկի: Յաջորդ տարուան սկիզ-
բը կը վճարէր մի մասն այդ պարտքին,
իսկ տարուան վերջը պարտական կը մնար
վճարածէն քիչ մը աւելի: Գործաւորը կը
տիրէր բայց ձայն չէր հաներ. Գասպար
Էֆէնտին միշտ պալատով գործ ունէր. ա-
նոր քով աշխատողը պարտաւ մնալու եր-
կիւղ երբեք չէր կրնար ունենալ:

Այսպէս ամէն տարի իւրաքանչիւր
գործաւորի պահանջը քիչ քիչ կ'աւելնար,
գործաւորն հայրենիք կ'երթար, պահանջը
կ'անցնէր կամ օր հաշիւ» կամ իր յաջոր-
դին որ միշտ այդ գործաւորին կամ զա-
ւակին էր, կամ եղբայրը կամ մէկ ազգա-
կանը:

Այդ հինգ հարիւր գործաւորներէն
իւրաքանչիւրը կը պահանջէր Գասպար Է-
ֆէնտիին երեսունէն մինչեւ յիսուն ոսկի:
Գասպար Էֆէնտիի մասնաւոր մէկ փոքրիկ
հաշուէտետրէն կ'երեւար թէ՛ իր գոր-
ծաւորներէն կտրած օրականներովը կըր-
ցած էր աւելցնել գրեթէ քսան հազար
ոսկի. գումար մը որ կը բուէր ազատելու
համար այդ գործաւորներն իրենց պարտ-
քերէն, և անոնց գէմքի վրայ ժպիտ րե-
րել բարեկենդանի վուարձութեան մէջ:

Թորոս աղբար ալ կը պահանջէր քա-
ռասուն ոսկի: Երեք տարի առաջ Թորած
էր Գասպար Էֆէնտին, և գնացած էր
ուրիշ ճարտարապետի մը քով որ աւելի
աղէկ կը վճարէր իրեն, և ընտ. ո՛ր և է
գումար վար չէր գներ:

Այժմ իր տաքնալալից վիճակին մէջ
մտածեց Գասպար Էֆէնտիի պահանջին:

«Ծովն իյնողն օձին կը փարի» ըսած էր
ինքնիրեն. բայց օձը շատ անգամ կարե-
կից է պաղատող աչքերու. — գէթ առաս-
պելներու մէջ այս տեսնուած է. այլ
ո՛ւր տեսնուած է անիրաւութեամբ հա-
րըստացած հայ մը որ կեանքին մէջ գէթ
մէկ օր մը կարեկցած ըլլայ իր զոհերէն
մէկուն:

Առասպելներն ալ այսպիսի աւանդու-
թիւն մը մեղ չեն պահած:

Երբ Թորոս աղբար գտաւ ինքզինք
սանդուղներու վրայ տալած էր ու շուա-
րած, նման կովի մը որու ծոծրակին ի-
ջեցուցած են հարուած մը սպաննելու հա-
մար, այլ ցնցուած է առանց մեռնելու:

Դեռ ձեռքն էր բռնած եազմայապառտ ֆէսը, շարժելով մէկը սանդուղին մէկ կողմն էր, միւսն ուրիշ կողմ մը, տեղ մըն ալ ցուպն էր նետուած: Ժողովեց շարժելու ու ոտքն անցուց. ցուպն ալ վերցուց, ֆէսն ալ գլուխը դրաւ ու իջաւ խանին դուռը:

Տաքցած էր բարկութենէն, յուզումէն ու ջերուկ սենեակէն. վարը, խանին դուռը, բաց օդին մէջ հանգիստ չունէ մը քաշեց. աթոռակ մը տաւ, նստաւ դրան մէջ, խահուէ մը ուզեց, զոր սկսաւ խմել ծխելով հաստ սիկաւը:

Երբ լմնցուց քահուէն զգաց թէ՛ սաստիկ կը մտնէ, տաք սենեակէն ելած էր ու հովը կը փչէր ցուրտ ցուրտ:

Ոտքի ելաւ և սկսաւ երթալ. կը քալէր կամաց կամաց, ծռած, դողդոջուն քայլերով, պաղ հովը միշտ կը փչէր:

Չայրոյթ, զգուանք, յուսահատութիւն տիրած էին սրտին ու մտքին. մէկ ժամի ճանաչ քալեց առանց բան մը մտածել կարենալու:

Երբ հասնէր ներս մտաւ, զգաց թէ՛ շատ շատ մած էր:

Դ

—Վարպէ՛տ, ինչո՞ւ պառկած ես, ի՞նչ ունիս:

—Ա՛խ, չիյտեմ. գէշ եմ, գէշ:

—Երթանք հէ՛տէ՛ մը գտնե՞նք:

—Ի՞նչ գիտնամ:

Մեծ Պահլիս երեքշաբթի առտուն Թորոս աղբար ինքզինքը լաւ վիճակի՝ մէջ չէր զգար. բայց ջանք ընելով ելաւ անկողնէն, պոտեցաւ խանին մէջ. քիչ մը բան կերաւ, ու սրտակց առջի օրը գլխուն եկածը «անօրէն, անաստուածին» հոգին մէջ:

Ինչ որ ալ ըրաւ չկրցաւ չորեքշաբթի առաւօտ անկողնէն ելլել. միւսներն եկան հարցուցին ինչպէս ըլլաւ. բժիշկ ըրեւո՛ւ հարկ չտեսան:

Հինգշաբթի առաւօտուն հիւանդին վիճակը ծանրացած էր. Երկու դործաւոր գային՝ Գուժ-գափու, հայ գեղավաճառի մը խանութէն բժիշկ մը գտան. բժշկական դպրոցէն նոր ելած հայ երիտասարդ մըն էր. առանց դժուարութեան եկաւ. երբ ներս մտաւ հիւանդին օտայէն քիչ մը ետ գնաց. ծանր հոտ մը կար. պան-

դուխտներու յատուկ հոտն, որուն խառնուած էր փայտի և սոխի հոտն: Յետոյ ներս մտաւ, թաշկինակն հոտուժաւով:

Լաւ մը քննեց հիւանդը. հարցուց ո՞ր երթալն, ի՞նչ ընելն:

—Ի՞նչ անխելամուժիւն, ի՞նչ անխուհիւմութիւն, կ'ըսէր:

Ու կը մեղքնար ծերուկն, որու Բրաշն եկած էր, աչքերը փոս իջած էին, շունչ չէր կրնար առնել:

Երիտասարդ բժիշկը չէր ճանչնար պանդուխտներն, սւստի միամտաբար ըսաւ.

—Հոգ մի՛ ըներ, աղբար. քանի մը օրէն կ'աղէկնաս. հիւանդանոցը քեզ աղէկ կը նային:

—Աղէկ եմ, բան չունիմ. բանիկ մը չունիմ, ըսաւ Թորոս, սարսափահար եղած ի լուր Հիւանդանոց բառին:

Խեղճ բժիշկը կը կարծէր թէ՛ գերագոյն միտիւթարանք մը պիտի ըլլար հիւանդին լսելով թէ՛ Հիւանդանոց պիտի փոխադրուի:

—Աղէկ ես, աղէկ ես, ըսաւ, բայց բոլորովին աղէկնալու համար Հիւանդանոց պէտք է երթաս. հոն շատ լաւ կը նային. քանի մը օրէն ոտքի կ'ելլես:

—Ճաղերնիս անկէ կ'ելլէ, մենք գիտենք, ըսաւ հիւանդը:

Միւսները ծայն չէին հաներ. բժիշկը զարմացած էր պանդուխտներու այս սոսկումէն. Հիւանդանոց երթալու համար: Այս երկրորդ անգամն էր որ կը տեսնէր պանդուխտներու այս գեղամակութիւնը, մինչ Հիւանդանոցը մասնաւորապէս պանդուխտներու համար է:

Բժիշկը աչքերը չորս կողմը ժուռ ածեց. բազմաթիւ Հիւանդանոցի սենեակներն ու անկողիններն այս հոգին հետ. Հիւանդանոցը պալատ մը կրնար համարուիլ. և սակայն պանդուխտը կը սոսկար այդ պալատէն:

Տեսնելով քովէ քով շարուած անկողիններու շարք մը բժիշկն հարցուց.

—Փանի՞ հոգի կը պառկիք այս հոգին մէջ:

—Վեց հոգի, պատասխանեցին:

—Վեց հոգի. խենդ է՞ք, ի՞նչ է՞ք, ըսաւ բժիշկն. աս նեղ օտային մէջ վեց հոգի պառկիլ կ'ըլլայ. աս ի՞նչ մուժտեղ է. օդ չբանիր, ի՞նչ ցած դասն է:

— Յաճ չէ, կէսէն կտրուած է, վեց հոգի ալ վրան կը պառկին։

Բժիշկն ապշած չհաւատաց. տեղ մը լոյս տեսաւ, ելաւ նայեցաւ. սանդուղի պէս բան մը կար վեր ելլելու համար։

— Վեր ելլամ, ըսաւ։

Ու խարխալելով վեր ելաւ քանի մը գործաւորներու հետ։

Այո՛, վերն ալ անկողիններու շարք մը կար, հոն ալ վեց անկողին քովէ քով դրուած էին։

— Աղբարներ, խենդ է՞ք, ի՞նչ է՞ք. աս մը լրտած-տեղը, մութ ու խոնաւ տեղը, տառներկու հոգի ի՞նչպէս կը պառկիք։ Ի՞նչ կ'ըլլաք գիտէ՞ք։

— Էֆէնտի, զարիւս ենք. Եւսէպէ ընելու համար Եւսէպէ չենք եկած. մէկ զուրուշը մեզի հազարի տեղ է. պարտք ունինք. ամէն օր ստակ պէտք է։

Եւ թուեցին թէ ո՛րչափ վճարումներ ունին։

Բժիշկը պատասխան չուներ, լռեց։

— Այ խեղճը հոս պառկեցնել չըլլար, ըսաւ. թիֆօ է. աս օգին մէջ չկրնար ապրիլ. դուք ալ կը պլչկուիք, մեղք էք։ Դուք կրնա՞ք անոր դեղերն ընել։ Հիւանդանոց տարէք, ուրիշ ճար չկայ։

— Էֆէնտի, մենք Հիւանդանոցէն կը վախնանք։

— Սենդ է՞ք, ի՞նչ է՞ք. անկէ աղէկ տեղ ուր պիտի գտնէք։

Ու վար իջաւ հիւանդին քով։

— Աղբար, ես ալ Հիւանդանոցն եմ. քեզ աղէկ կը նայինք. հոգ մի՛ ըներ, Հիւանդանոցն աղէկ տեղ է. ազգը քեզ աղէկ կը նայի, եկուր, եկուր։

Եւ դառնալով միւսներուն.

— Դեղ չեմ դրեր ասօր, հիմա՛ պիտի տանիք։

Ագնուասիրտ բժիշկն այնքան յուզուած էր, որ խտուրթեան դիմեց որպէսզի պարտաւորիչ ընէ հիւանդին նոյն-օրը-Հիւանդանոց փոխադրուիլը։

Եւ դուրս ելաւ։

Գործաւոր մը ձեռքը կէս մէճիտ դնել ուզեց այցելագին։

— Ա՜ֆ կ'ընես, Էֆէնտի, ըսելով։

— Չուզե՛ր, չուզե՛ր, ըսաւ. տանելու ծախք ըրէք։

— Աստուած մէկ օրդ հազար ընէ։

Դուրս ելած ժամանակ բժիշկը տեսաւ

սենեակին մէկ անկիւնը կրակի թեթեւ ըոց. սոխի և փայտի մուխի ծանր հոտ մը քթին զարկաւ։

— Աս ի՞նչ լոյս է, հարցուց։

— Օճախնիս է, Էֆէնտի, պատասխանեցին։

— Ի՞նչ, կերակուրնիդ ալ պառկած տեղերնիդ կ'եղէք։

— Ի՞նչ ընենք, Էֆէնտի, ըսին գործաւորները քմեքմալով. հոս կ'եփենք, հոս կը թափենք. հոս կ'ուտենք, հոս կը պառկինք։

Որոշուած թեան, հոտին ու մութին մէջ խամրած այդ դէմքերուն նայեցաւ բժիշկը, ա՛խ մը քաշեց, բայց սրտին մէջէն, անլսելի։

Անցողաբար ըսենք թէ՛ այդ այցելութիւն խորին անպաւորութիւն ըրաւ երիտասարդ բժշկին վրայ որ այդ օրէն եղաւ ուրիշ մարդ։

Երբ Չուխուր Չէլմէէն ոտքով կ'երթար ի Գուլ-գափու, թաղուած էր խորին մտածութիւններու մէջ։

Մարմնական ցաւերու հանդիսատես եղած էր, հիմա հանդիսատես եղաւ ընկերական ցաւերու. չօշտիելի վէրքեր դարմանելու հետամուտ եղած էր, աչքին առջեւ կը տեսնէր անչօշտիելի վէրքեր, հոգեկան վէրքեր։

Ինքն ամէցաւ ինքզինքէն. նորահաս երիտասարդ էր. աշխատած էր, բան սորված էր, իր մտաւոր կարողութեանը գիտակցութիւնն ունէր։

Ի՞նչ նպատակի պիտի գործածէր տաղանդը։

Ստակ չահելու։

Ի՞նչ տարբերութիւն ունէր ընկերականութեան մէջ, պարզ տգէտ մարդ մը որու նպատակը դրամ չահիլ է։

Ինքն ամօթ զգաց իր ետականութեան համար։

Ինքն ալ զաւակ էր ազգատ ընտանիքի. թաղային վարժարանի մէջ կրթուած էր ժողովրդական կրթութեամբ. իր բոլոր ժողովրդական ազնիւ զգացումներն արթնցան։

Այդ օրէն յետոյ բժիշկն ընկերականութեան համար աշխատող մը եղաւ. մեծ դեր կատարեց ազգային գործերու մէջ։

Երբ գործաւորներն ետ դարձան բժշ-

կին քովէ, Թորոս աղբար կույար անկողնին մէջ:

—Մի՛ լար, վարպետ մի՛ լար. հոգ մի՛ ընէր, ըսին հեղձամղձուկ ձայնով. — Իրենք ալ դժուար բռնեցին իրենց արցունքներն. — Աստուծով չուտ կ'աղէ կնաս. Ձատկին քեզ պիտի զրկենք. բան մը հոգդ մի՛ ընէր. Աստուած մեծ է:

Թորոս աղբոր արցունքներն իր հաւանութեան նշաններն էին հիւանդանոց երթալու համար:

Երկու Բալուցիներ Պատրիարքարան գացին, Հիւանդանոցի սենեակը գացին, հարկ եղած կարգադրութիւններն ու վճարումներն ըրին և պատգարակ մը միասին առած եկան:

Անկողնին մէջ նստեցուցին Թորոս աղբարը. հագցուցին գգեստները. շտկեցին վրան գլուխն և թեւերը մտնելով դրին պատգարակին մէջ: Հիւանդը ձեռքը մէջքը տարաւ, ապահով եղաւ թէ քսակն որուն մէջ էր տաան ոսկին չէր կորսնցուցած, հետն էր:

Ճերմակ վերմակով մը ծածկեցին Թորոս աղբարը մինչեւ վիզը. գլուխն ալ պատսպարեցին շալի մը մէջ. Երկու բեռնակիրներ բռնեցին պատգարակին չորս ծայրերէն. երկու գործաւորներ ալ քովէն ընկերացան:

Ամէնուն սիրտն ելած էր, ամէնուն աչքերը լեցուած էին:

Իրենց այնպէս կը թուէր թէ՛ պատգարակը դադարի նախադուռն է:

Ե

Ա՛լ սկսած էր դաշտի կեանքն Բալուի հայ գիւղացիին համար. պայծառ, զուարթ գարունն էր հասած, Մեծ պահքի կէսին:

Գարունը պայծառ է ու զուարթ, այլ մեր գիւղացիին սիրտն է միգտալատ, տխրագին: Գարնան թռչունը չարագոյժ բու մըն է. գիւղացիին համար. կտրիճներուն զուրպէթ գնալուն ազդարարն է:

Ուրախութիւն ալ կայ, բայց քիչ տուներու մէջ. սակաւաթիւ են գարնան հայրենիք եկողներն. գործաւոր պանդուխտը կը վերադառնայ երկիր աշնան վերջերը. ձմեռը գործ չունին, պարսպ կը նստին: Ուժաթափները միայն, ժաման աշխատելու անկարողները կը մեկնին Պոլսէն գարնան:

Թորոսի տան մէջ տրամուլթիւն և ուրախութիւն խառն էին. Մեղքոն պիտի երթար, բայց Թորոս ալ պիտի գար: Մայրը կարօտէն կը մեռնէր. տասը տարի է չէր տեսած աղան. Շատ պառուած էր, ա՛խ, չմեռած մէյ մըն ալ տեսնէր դաւակը:

Մեղքոն կը խենդանար, հագիւ թէ կը յիշէր հայրը, բայց միշտ կարօտագին էր: Թորոսի կինն ամէկու ձայն չէր հաներ. բայց ո՞վ չէր կրնար կարգաւ անոր սրտին մէջ:

Երկու թղթաբեր գիր չէր բերած Թորոսէն. մայրը գէշ երազ տեսած էր. ամէն օր ուխտի կ'երթար:

Առջի գիշեր դարձեալ թղթաբեր եկած էր. դարձեալ գիր չկար:

Մտատանջութիւնն սկսած էր:

Այլ լուր կար թէ առած եկած է:

Տեսակ մը օրագիր է. այդ առաջն. պանդուխտ գիւղացիներուն Պոլսի կեանքի լուրերու հաւաքածոյ մը:

Վաշխառուներու ներկայացուցիչներն ի Պոլիս, չարաթը կամ երկու չարաթը մի անգամ տեղեկութիւններ կը հաղորդեն իրենց տէրերուն ի մասին նոյն գիւղացիներուն որք պարտք ունին: Ի՞նչ կ'ընէ պարտատէր գիւղացին, ի՞նչ կը վճարէ, ի՞նչ նոր պարտք կ'ընէ:

Առաջի մէջ կը գրեն նաեւ գիւղացիներուն վերաբերեալ գանաղան տեղեկութիւններ ալ:

Մեղքոն ելաւ երթալ իրենց պարտապահանջին. անոր եկած էր առած, լուրեր թերեւս հօրմէն:

Քանի մը քայլ առած էր. դէմն ելան ուրիշ գիւղացիներ:

Առաջէ լուր առած էին. գլուխդ ողջ կենայի կուգային:

Թորոս աղբար մեռած էր Հիւանդանոցը:

Ուրիշ ալ գիր եկած էր. տղան թո՛ղ գայ գրած էին. գործերը նայի: Մեռած ատեն վրան ստակ կայ եղեր, բայց Հիւանդանոցէն չեն պուած. ժառանգորդը պէտք էր գար:

2

— Բարայ մարայ չկայ. օրէնքն այս է:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, էֆէնտի. դո՛ւք ալ աղքատին հա՛ւը կ'ուտէք:

—Մօ՛, խըմպլ, քանի՞ օր է գալիդ. պէտք վեր խօսքեր կ'ընես:

—Էֆէնտիմ, հարս քանի՞ օր պառկեցաւ, որ այդչափ ստակ վար կը դնէք:

—Քանի օր պառկեցաւ, պառկեցաւ. օրէնքն այս է. մեռնողին վրայէն ինչ որ ելնէ Հիւանդանոցինն է. Հայտէ՛ նայինք, կորսուեցէք դուրս ելէք. ի՞նչ չան սուրաթ մարդիկ էք, ժամ մըն է գլուխ կը ասնիք. ազգին հացը կ'ուտէք. Հիւանդանոցը ձեզի համար է, անկէց կ'ելլաք մէկ քանի զուրուշ կը փնտռէք:

—Աղքատին հախը պիտի ուտէ՞ք, էֆէնտի:

—Մօ՛ տահա կը խօսիս, սա մարդերը դուրս հանեցէք:

Սպասաւոր մը ներս մտաւ, ու Մելքոնի և երկու Բալուցի գործաւորներու ձեռքերէն բռնելով դուրս հանեց բռնի:

Մեծ-Նոր խանի բակին մէջ երեք Բալուցիները շուարած կեցած էին. ի՞նչ ընելին չէին գիտեր. ի՞նչ ընէին. գլուխնին կախ ելան գնացին:

Հօրը մահուան լուրն առած, Մելքոն ելած եկած էր, մայրն ու մեծ մայրը սուգի մէջ թողած. բայց գիւղացին ժամանակ ունի սուգի վրայ մտածելու. Վաշխառուն երկուս ոսկի ալ տուած էր Մելքոնին Պոլիս երթալու, պայմանաւ որ եթէ տասն և հինգ օրուան մէջ պարտքին մէկ մասը տուած չըլլայ արտն իրեն պիտի անցնի:

Գնաց Չուխուր-Չէլմէի խանը. պառկեցաւ հօրն անկողինն. երբ լացը լմացաւ, հայրենակիցները պատմեցին ամէն եղածը, Գասպար Էֆէնտիի ըրածը, հօրը հիւանդութիւնն ու մահը. Գիտէին թէ գրպանը տասն ոսկի ունէր. մեռնելէն վերջ իրենք հայրենակիցները գացեր ու գեր էին. Հիւանդանոցէն չէին տուած. գործաւորները կարծեր էին թէ իրենք ժառանգորդը չեն, անոր համար չեն տար:

Հիմա՛ Մելքոնին ալ չէին տար:

Մելքոն ու երկու հայրենակից գործաւորներ Հիւանդանոցի գրասենեկն էին գացեր. Չէ՛ անկարելի էր. մեռնողին վրայէն ինչ որ ելլէ Հիւանդանոցինն է. Խեղճ գաւառացիները չէին ըմբռներ այս օրէնքին արդարութիւնը. Թորոս աղբար

երեք օր պառկած էր, չորրորդ օրը մեռած: Երեք օրուան համար տասն ոսկի վար դնե՞լ, այդ իրենց ուղեղին մէջ չէր մտներ:

Այս այս էր. ի՞նչ կրնային ընել:

է

Այդ իրիկունը Մելքոն հաց չկերաւ. ձեռքերը ծալած, աթոռակի մը վրայ օտային դրան առջեւ նստած կը մտմտար. Գնաց, արտը գնաց: Եւ խեղճ մայրն ու մեծ մայրը, մեռելին մտմտային, դռնէն թէ արտերնին:

Դաստակովը Մելքոն աչքերը սըրբեց:

Ճաշերնին լմացուցած միւս գործաւորներն ալ հետզհետէ եկան Մելքոնին քով. Օրուան դէպքը լսած էին:

—Ա՛խ Աստուած, կ'ըսէին աստղերուն նայելով, ա՛խ Աստուած, աս մինչև ե՞րբ հարուստը մեր արունը պիտի քամէ: Երկիրը մեր ազգէն հարուստն է որ մեզ կը խղզէ, բարանիս կ'առնէ, արտերնիս կ'առնէ, մեզ մօրէ մերկ թողու. Սղամազօլ մեր ազգէն հարուստն է որ մեր հախը կ'ուտէ, մարդ կ'ըլլայ մեր բարայով, մեզ հիւանդանոցներուն մէջ կը մեռցնէ: Մեր ազգն է որ մեզի համար հիւանդանոց կը շինէ ու մեր բարայները մեր գրպանէն կը խլէ, ու մեզ աւուր հացի կարօտ կ'ընէ:

Ա՛խ Աստուած ան մինչև ե՞րբ:

Մինչև ե՞րբ:

Յաջորդ առտու Մելքոն սկսաւ ըռէնչպէրութեան գործ մը փնտռել որպէս զի ինքն ալ լեցնէ հարուստին քսակն, որպէս զի ինքն ալ օր մը կարգուի ու զաւակ մը պատրաստէ հարուստին համար մաշուելու:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Արտօնատէր

Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍԻՍ ԼԵԱԳՐՈՅ